

15. Докладная записка отдела культурной политики РМО рейхсминистру А. Розенбергу о церковной политике в рейхскомиссариате «Украина» (Берлин, 20 апреля 1943 г.) // Шкаровский М. В. Политика Третьего Рейха по отношению к Русской Православной Церкви в свете архивных материалов 1935–1945 гг. (Сборник документов) / М. В. Шкаровский. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 2003. – С. 324–330.
16. Донесение Л. П. Берии И. В. Сталину, В. М. Молотову, Г. М. Маленкову, Н. С. Хрущеву о ходе борьбы с оуновскими вооруженными формированиями в западных областях Украины с 15 по 30 ноября 1944 г. // Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 тт. / Под ред. А. Н. Артизова. – Т. 2: 1944–1945. – М.: РОССПЭН, 2012. – С. 451–453.
17. Заявление архимандрита Филиппа (Морозова) по делу об убийстве эскараха Литвы... // Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны. Сборник документов / Сост. О. Ю. Васильева и др. – М.: Изд-во Крутицкого подворья, 2009. – С. 127–136.
18. Иосиф (Чернов), еп. Письма к патриарху Сергию (Страгородскому) / епископ Иосиф (Чернов) // Церковь и время. – 2009. – № 4. – С. 226–234.
19. Моліс М., прот. 900-ліття православ'я на Дубенщині / протоієрей М. Моліс. – Дубно: [б. в.], 2000. – 126 с.
20. Петрушко В. И. О попытках создания Киевского патриархата украинскими униатами и раскольниками-автокефалистами в XX веке / В. И. Петрушко. – М.: ПСТГУ, 2008. – 408 с.
21. Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині. Спогади учасника боротьби про трагічні події на Волині 1941–1944 рр. / П. Пісоцький. – Тернопіль: ЛЛІЕЯ, 2001. – 176 с.
22. Поспеловский Д. В. Русская православная церковь в XX веке / Д. В. Поспеловский. – М.: Республика, 1995. – 511 с.
23. [Раневський С.] Українська автокефальна церква. Історичний нарис про церковний розкол на Україні / [С. Раневський]. – Почаїв: Св.-Успенська Почаївська Лавра, 1995. – 21 с.
24. Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді: У 5 тт. / С. Савчук, Ю. Мулик-Луцик. – Т. I: Київська церковна традиція українців Канади. – Вінніпег: Екклезія, 1984. – 616 с.
25. Скорупський М. А. Туди, де бій за волю: (Спогади Курінного УПА Максима Скорупського-Макса) / М. А. Скорупський. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – 351 с.
26. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.) / Н. Г. Стоколос. – Рівне: Ліста М, 2003. – 480 с.
27. Феодосій (Процюк), митр. Обособленческие движения в Православной Церкви на Украине (1917–1943) / митрополит Феодосий (Процюк). – М.: Изд-во Крутицкого подворья, 2004. – 630 с.
28. Центральний державний архівгромадських об'єднань України – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3852. – Арк. 4–5.
29. Цыпин В., прот. История Русской Православной Церкви: Синодальный и новейший периоды / протонейер В. Цыпин / 3-е изд., испр. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 816 с.
30. Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь в XX веке / М. В. Шкаровский. – М.: Вече, Лепта, 2010. – 480 с.

УДК 94:32.019.5(47+57) «1943/1945»

П. Савчук

РОЛЬ ПРОПАГАНДИ У БІЛЬШОВІЗАЦІЇ МАС У 1943–1945 РР.

Розкрито вплив різних форм пропаганди і агітації на трудові колективи промислових підприємств, їх моральний стан, трудову активність.

Ключові слова: більшовизм, пропаганда, фашизм, маси.

The article reveals the impact of various forms of propaganda and agitation on labor collectives of industrial enterprises, their morale and labor activity.

The author described the influence of propaganda on a mass Bolshevization.

Keywords: Propaganda, campaign activity, Bolshevism, popular masses.

Актуальність проблеми полягає у розкритті ролі пропаганди у впливі на політичні, соціальні, економічні проблеми України.

Джерельну базу дослідження складають архівні матеріали республіканських, обласних державних архівів та наукові дослідження вчених України.

Метою дослідження є проаналізувати діяльність більшовицької партії по використанню засобів пропаганди і агітації у радянізації мас після фашистської окупації.

Важливим засобом більшовізації мас виступала лекційна пропаганда. Вона представляла з воєнних часів розгалужену систему. Нею займалися всі органи партії від Центрального Комітету ВКП(б) до первинних організацій. Головне завдання, яке вирішували первинні партійні організації через призму лекційної пропаганди, – це активно сприяти формуванню більшовицького світогляду, розкрити досвід роботи партії в умовах війни, роботу по зміцненню могутності країни, з організації розгрому ворога.

Для надання практичної допомоги місцевим парторганізаціям в агітаційно-пропагандистській роботі у звільнених районах, містах, промислових підприємствах створювалися пропагандистські групи ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У. З метою швидкої політичної інформації населення при обкомах, міськкомах, райкомах партії створювалися групи доповідачів. Вони діяли також у низці промислових підприємств республіки.

Вже у другій половині 1943 року в Харківській, Київській, Ворошиловградській, Полтавській, Сталінській, Сумській, Чернігівській та інших областях республіки побували пропагандистські групи ЦК ВКП(б). Вони прочитали 582 лекції, охопивши понад 110 тисяч осіб. Водночас члени пропагандистських груп брали участь у інструктуванні позастатних лекторів і доповідачів, проводили семінари пропагандистів, агітаторів та іншого ідеологічного активу [1, с.311].

Силами цеховських лекторів України восени 1943 року на підприємствах та організаціях Харкова для робітників, інженерно-технологічного персоналу, службовців, активу було прочитано 28 лекцій. А всього силами лекторів партійних органів України було проведено понад 500 лекцій, доповідей і бесід, якими охопили близько 53 тисячі чоловік [1, с.311].

При цьому були порушені теми поточної політики в роки Великої Вітчизняної війни, міжнародного становища, історії війни, проведення наступальних операцій радянських військ та ін. Лектор ЦК КП(б) Каратаєва, яка побувала влітку 1944 року в Миколаївській області, виступила з лекціями серед населення, активістів міста Миколаєва, на навчально-збірному пункті військкомату. В присутності активу вона прочитала лекцію на заводі імені 8 Березня на тему: “Військово-політичне і міжнародне становище Радянського Союзу”. Лектору задали багато питань стосовно становища на Балканах та інших точках земної кулі. Разом з тим робітники дякували за змістовну інформацію.

Лектори партійних комітетів усіх рівнів часто виступали в колективах промислових підприємств. На Новокраматорському машинобудівному заводі в цехах регулярно читалися на місяць одна-дві лекції. Серед лекторів, що виступали перед колективом, були лектори різних партійних рівнів. Тут було проведено три теоретичні конференції. Виступали з різноманітною тематикою, спрямованою на зміцнення пильності, діловитості, морально-політичної єдності населення, високого радянського патріотизму. Лектори Сталінського обкому партії читали на Маріупольському заводі імені Ілліча лекцію про військово-політичне та міжнародне становище, де були присутні 320 чоловік. Для молодих робітників була прочитана лекція про доблесть і героїзм радянської молоді на трудовому фронті в умовах війни.

Важливу роль в ідейному вихованні зіграли міські лекторії. Вони були створені в усіх обласних центрах, великих промислових містах. У Сталінській області міські лекторії працювали в Сталіно, Макіївці, Маріуполі, в яких регулярно читалися лекції. Відвідуваність становила від 300 до 500 чоловік [23, арк.67]. Слухачі визначалися у трудових колективах.

За участі первинних партійних організацій на промислових підприємствах також створювалися групи доповідачів та лекторів, проводилися цикли лекцій з певним напрямком більшовицької економічної, соціальної, політико-ідеологічної роботи.

На літо 1944 року у Харкові, наприклад, силами лекторів міськкому партії в парткабінетах, на підприємствах, установах було прочитано 197 лекцій із сорока різних тем, зокрема “Рік корінного перелому у роки Великої Вітчизняної війни”, “Джерела сили Радянського Союзу в боротьбі проти фашизму”, “Всенародна допомога фронту”, “Кутузов М.І. – великий полководець”, “Фашизм – найлютіший ворог людства”.

На підприємствах було проведено цілу низку циклів лекцій і доповідей з питань дієвості законів воєнного часу і дотримання дисципліни на заводах і фабриках. Були проведені консультації для начальників цехів і майстрів з більшовицької пропаганди і агітації. На окремих підприємствах були продемонстровані показові процеси над порушниками трудової дисципліни. Велику увагу

було приділено роз'ясненню законів, прийнятих радянським урядом за час Великої Вітчизняної війни. До роз'яснення законів залучалися працівники суду і прокуратури.

Комплекс ідейно-виховних заходів, в т.ч. лекційна пропаганда, у багатьох випадках дає позитивні результати, наприклад, знизилася на заводах правопорушення, а відсоток прогулів знизився з 4,6 до 1,2%, на заводі "Серп і Молот" відповідно з 5,6 до 1,7 % [22, арк. 3,5, 6]. Ще більше цьому сприяла кримінальна відповідальність за порушення законів.

Враховуючи низький політичний рівень працюючих, первинні партійні організації промислових підприємств західних областей також використовували у виховній роботі лекційну пропаганду. Тут з лекціями, як правило, виступали представники партійних органів, науковці, а також використовувався інженерно-технічний персонал. На Львівському паровозоремонтному заводі за п'ять перших місяців 1945 року прочитали 15 лекцій, доповідей та провели кілька мітингів. Серед них – теми про життя і діяльність Леніна, могутність СРСР, річницю РСЧА, капітуляцію Німеччини. На лекції про міжнародне становище було присутніх 600 осіб. Враховуючи національний склад колективу, де з 1241 працюючого дві третини становили поляки, прочитано дві лекції польською мовою. Темі їх – "Об'єднання польських земель в єдиній державі", "Союз польських патріотів". Парторганізації прагнули урізноманітнити тематику лекцій [14, арк.1, 6].

На взуттєвій фабриці відразу після звільнення м.Львова було прочитано 12 лекцій українською та польською мовами, в т.ч. три лекції на міжнародну тему, про воєнне становище СРСР та ін. [13, арк.1].

Партійні організації створювали на підприємствах власні групи доповідачів, лекторів, оскільки життя вимагало постійного інформування трудящих, а лектори вищих парторганів не завжди встигали оперативно охопити всі колективи. Наприклад, на Нікопольському трубному заводі працювала група доповідачів з шести осіб, серед них М.І.Бичкова, П.В.Марченко, Т.І.Олейников, Ф.М.Майстренко та ін.. Відділ пропаганди і агітації міському партії закріпив за колективом два лектори, які виступали на заводі. Разом із тим, на заводі провели сім інструктажів з доповідачами на різні теми політики партії щодо більшовізації населення. Доповідачі діяли досить активно. На кінець 1944 року вони зробили 54 доповіді. Це були виступи на злободенні теми – про революційні і державні свята, звільнення Дніпропетровщини, сесії Верховної Ради УРСР та ін..

На Полтавському паровозоремонтному заводі було 13 доповідачів, які постійно проводили роботу серед колективу. Тут щомісяця читалося дві-три лекції та доповіді про поточний момент, міжнародне становище, які відвідували 500-600 осіб. З часом інформованість колективу доповідачами збільшувалася. У вересні було прочитано п'ять лекцій, у жовтні – вже дев'ять. На підприємстві практикувалося читання лекцій із раціоналізації і винахідництва. Було внесено низку раціоналізаторських пропозицій, з яких 12 були впроваджені у виробництво з економічним ефектом 12650 крб. Перед керівниками підприємства виступали лектори ЦК КП(б)У [20, арк.2,6].

Залежно від підприємства, складу колективу, наявності підготовлених у теоретичному і політичному сенсі кадрів і створювалися групи доповідачів. На Київському заводі "Більшовик" по цехах працювало восени 1945 року 10 доповідачів, затверджених партійним бюро. А ось на одному з найбільших заводів республіки Снакіївському металургійному в 1944 році було 30 доповідачів. На звітно-виборних партзборах у грудні 1944 року зазначалося, що для роботи в цехах було визначено 21 доповідача. За рік проведено 133 лекції та доповіді, якими охоплено 36600 осіб [3, арк.43]. Охоплюваність працюючих ідеологічною роботою чітко контролювалася.

Доповіді та лекції проводилися не тільки в загальнозаводських масштабах, вони практикувалися і в цехах, бригадах, за місцем проживання. Від пропаганди вимагалася підвищення ідейно-теоретичного рівня. 12 доповідачів Запорізького заводу "Комунар" за січень-травень 1948 року прочитали 28 доповідей, із них 24 в цехах, де безпосередньо працювали люди, а для агітаторів проводилися семінари. На восьми проведених семінарах розглядалися теми політичні, міжнародні, наприклад, про день Паризької Комуні, воєнну позику тощо [10, арк.207-208].

Постійна вимога до вищих парторганів первинних парторганізацій про посилення виховної ролі лекційної пропаганди зобов'язувала збільшити їх кількість і розширити тематику лекцій. На Новокраматорському машинобудівному заводі лише за червень-листопад у цехах було прочитано 81 лекцію. Їх тематика охоплювала звірства фашистів, військово-політичне і міжнародне становище, оборону радянських міст Ленінграда, Севастополя, Сталінграда, про великих героїв народу, перемоги Червоної Армії, радянський патріотизм. Крім того, на заводі виступали лектори ЦК ВКП(б)У, ЦК КП(б)У, які прочитали всім загальнозаводських лекцій. Перенесення читання лекцій в цехи дало можливість охопити ними 75% трудящих. Часто лекції читалися у робочий час, хоча виробничі завдання не виконувалися, бо необхідно було насаджувати більшовицьку відданість державі [5, арк.29-30].

Ефективній ролі лекційної пропаганди на заводах і фабриках сприяла робота первинних партійних організацій з підготовки, проведення лекцій. На Охтирському заводі ім.Ілліча Сумської області на заводському подвір'ї вившувалося оголошення про майбутні лекції, називалася її тема, місце, час проведення. У певний час клуб за вимогою керівників середньої ланки завжди заповнювали робітники, лекторам вдавалося зацікавити їх. Така форма організації лекцій була і на інших підприємствах та установах міста [25]. На Дніпропетровському заводі імені Петровського за п'ять місяців 1945 року було проведено в цехах і гуртожитках сім доповідей у 52 точках, а на 17 лекціях побувало 32 тисячі чоловік, що складало сумнівно майже дві тисячі присутніх на одній лекції [9, арк.16].

Партійні організації прагнули активніше залучати до доповідей та лекційної пропаганди керівний склад, інженерно-технічний персонал заводів. На Дніпродзержинському вагонобудівному заводі ім.газети "Правда" з доповідями на політичну тематику в цехах і гуртожитках виступав директор заводу С.І.Кіяннов, головний інженер заводу А.Н.Ільченський виступав із доповідями, керував політгуртком у цеху, начальник напівскатного цеху В.К.Кулаков проводив бесіди, доповіді. У лекційній пропаганді брали участь і інші керівні працівники заводу.

На Ворошиловградському заводі за 1944 рік було прочитано 450 доповідей, в т.ч. 43 на міжнародні теми. Активно брав участь в їх проведенні директор заводу Нечай. Він виступав і на інструктивних нарадах і семінарах для доповідачів. Залучалися до лекційної роботи інші керівні працівники, наприклад, головний інженер Сорока, головний механік Єненко, головний металург Іванов та ін. Всього партбюро затвердило групу доповідачів з 36 осіб [15, арк.22-23].

У більшості промислових підприємств члени групи доповідачів виступали і з лекціями, у деяких випадках групи лекторів існували окремо, а на Запоріжсталі постійно діяла група доповідачів із 16 осіб, які два-три рази на місяць виступали в колективі, серед них були Лук'янов, Коробов, Цирлін, Никифоров, Барчунов, Пасічник. Крім того, на заводі виступали приїжджі лектори. Партбюро Ворошиловградського заводу імені Жовтневої революції в 1945 році поряд із доповідачами затвердило лекторську групу з 6 осіб. На Бердянському заводі Дормашина група доповідачів провела 10 лекцій та доповідей, а на Мелітопольському заводі імені Вороського було прочитано 4 лекції та 15 доповідей, якими було охоплено 2695 осіб. Тут, як і інших випадках, кількість присутніх завищена. Адже необхідно було дотримуватися принципу масового охоплення людей [11, арк.51].

Важливою складовою частиною масово-політичної роботи в промисловості республіки стала наочна агітація. Завдяки повсякденній вимозі, вона забезпечувала художньо-образний вплив на кожного члена колективу, доводячи до свідомості рішення і установки партії і Радянського уряду.

Враховуючи особливості наочної агітації, парторгани прагнули включити її в постійну трудову, суспільну, побутову сферу життя людей. По всій республіці керівництво підприємств намагалася, щоб вона перебувала на заводському подвір'ї, в цеху, за місцем проживання робітників і службовців. Загальнодоступність наочної агітації робили її важливою формою більшовицького виховання членів колективу.

Поряд із вирішеними організаційно-господарськими завдань приділялась важлива увага наочній агітації в системі комплексу виховних заходів. Від ЦК, обкому партії до первинної парторганізації вживалися заходи до випуску і пропаганди політичних плакатів, портретів керівників партії та уряду, державних органів. Їх отримували з Москви, Києва і розподіляли по трудових колективах. У травні 1944 року з Москви в Миколаївській області отримали плакат "Він повернув нам життя", який розповідав про воїна-визволителя Червоної Армії, "Бої на вулицях Києва", "Слава тим, хто звільнив Радянську Україну", "Воїни Червоної Армії, перемога близька", "Підсильте свій грізний натиск на гітлерівських завоювників", був показний також червоноармієць в бою при прориві ворожої оборони. Крім того, низка плакатів розкривала мирні теми. Так, на плакаті "Ти будеш жити щасливо" зображена дитина з гілками. Її тримає озброєний червоноармієць і червонофлотець, на плакаті "Це зробили німці"

показаний молодий юнак-каліка і воїн Червоної Армії, який нещадно знищував німецьких загарбників. Широко використовувалися карикатури на фашистських ватажків Німеччини [24, арк.61].

Після визволення Харківщини відділ пропаганди і агітації обкому партії видав разом зі спілкою художників 184 тис. лозунгів, 45 тисяч агітаційних плакатів про відновлення Харкова. Всі вони були роздані в трудові колективи, ними оформлялися міста, села, підприємства. У Чернігівській області в усіх селах, на підприємствах і площах міста було встановлено 400 газетних вітрин, передано близько п'яти тисяч портретів членів політбюро ЦК ВКП(б). Аналогічна робота з оформлення політичної наочної агітації підприємств і населених пунктів проходила і в інших областях республіки. В Києві було поширено і встановлено 20 тисяч плакатів, транспарантів, гасел. У Кам'янець-Подільському налічувалося 12 тисяч гасел, Славуті – 8000. Скрізь розклеювалися відозви до населення [22, арк.9, 14, 16]. Все мало нагадувати щасливу дійсність

Використовувана наочність відгукувалася на злободенні події в країні, на підприємстві, давала людям оперативну інформацію, в головних рисах роз'яснювала зміст і значення політичних питань, які вирішувалися у колективах в умовах війни.

На Ворошиловградському заводі імені Артема в кінці 1943 року було вивішено 30 гасел, три плакати, а через рік тут уже було 104 гасла. Наочна агітація значно розрізнялася за формою і змістом. Тут були встановлені дошки пошани кращих людей підприємства, загальнозаводська і дві цехові дошки пошани, вітрини для центральних і місцевих газет, дошки показників виконання соціалістичних зобов'язань. На загальній дошці на заводі щодня вивішувалися виробничі програми, Вони були й по цехах, проте не завжди ефективно використовувалися [18, арк.9].

З повною віддачею прагнули використовувати наочну агітацію у виховній роботі серед трудящих у західних областях республіки. Вона мала дуже велике значення, поскільки розгорталася в широкому плані вперше, не враховуючи колишнє нетривале існування радянської влади. Був низький загальноосвітній рівень населення, тому наочна агітація повинна була вирізнятися точністю і конкретністю завдань, бути цільовою перевіреною спрямованістю. У місті Львові, наприклад, на промислових підприємствах враховували національний склад колективу, контингент працюючих. Парторганізація Львівського нафтопереробного заводу постійно займалася використанням наочної агітації. У липні 1945 року по цехах були оновлені гасла, плакати, оформлені будівлі, заводський клуб. На ЛЗРЗ наприкінці 1944 року вже було вивішено 40 гасел, дві дошки показників, дві дошки пошани кращих людей [13, арк.13].

Кількість гасел визначалася часто розміром території заводу, наявністю виробничих потужностей, можливостями парторганізації [21, арк.12]. На Сумському заводі "Червоний металіст" було 70 плакатів, вивішувалися гасла, на Ворошиловградському заводі імені Жовтневої революції на території та по цехах було 4000 гасел [16, арк.1].

Як правило, первинні партійні організації не обмежувалися якимось одним видом наочної агітації, і для більшовицького виховного та емоційного впливу на трудящих використовували цілу низку різноманітних художньо-зображальних засобів. На заводі імені В.І.Леніна Сталінської області по цехах було вивішено понад 500 гасел на виробничо-технічні теми, наприклад, «У період Вітчизняної війни не виконувати норму – злочин», «Взяв зобов'язання – виконай, дав слово – дотримуйся», "Що ти сьогодні зробив, щоб допомогти наступаючій Червоній Армії?", «Червона Армія радує нас своїми успіхами», чим ти порадував сьогодні наших фронтовиків?».

На заводі біля контрольних воріт була встановлена велика географічна карта, на якій червоними прапорами зазначалося просування радянських військ на захід. Біля карти на спеціальних дошках вивішувалися щодня зведення Радінформбюро. Такі ж зведення вивішувалися постійно у всіх цехах. Тут були встановлені добре оформлені плакати на тему: «Червона Армія» [2, арк.72-73]. Аналогічні географічні карти в республіці встановлювалися в містах, на підприємствах, де збиралося найбільша кількість людей. Тут чергували агітатори, які коментували події на фронтах війни, тут виступали лектори. На багатьох підприємствах установлювалася наочна агітація, яку парторганізації успішно використовували в пропаганді зовнішньої і внутрішньої політики уряду, ідейно-виховній і організаторській роботі, піднесенні трудового ентузіазму, суспільно-політичного життя трудівників.

На промислових підприємствах домагалися конкретності в наочній агітації. На Київському заводі "Укркабель" випускалися блискавки, сигнали, вивішувалися плакати «Ось вони, золоті руки, рівняйтеся на кращих». Тут були дошки стаханівців, де висвітлювався їх досвід роботи, на робочому місці стаханівців вивішувалися прапорці, на яких вказувалися прізвище, ім'я, по батькові, а також проставлялися виробничі показники. Засобами наочної агітації пропагувався досвід передовиків, зверталася увага на недоліки, упущення. Часто вивішувалися транспаранти: "Читайте всі! Ксенія Дмитрівна Боханівська, Валентина Федорівна Павленко, Василиса Ісаївна Овченко вчора відзначилися роботою на вальцях. Пишаємося Вами, наші славні працівники. Або інший приклад: "Гарячий привіт і подяка Вам, т. Золотар! Ви віддасте усі сили на виконання травневого плану. Товариші, змінні майстри, рівняйтеся на Золотаря!". Практикувалися найрізноманітніші форми блискавки "Копія для всіх": «Термін пуску тандем, машини – 1 червня».

Не володіючи матеріальними засобами впливу на колективи, первинні парторганізації знаходилися в постійному пошуку покращення якості агітації, ідейно-художньої єдності і виразності, позитивного впливу на робітників, службовців, інженерів, техніків.

На Дніпропетровському трубопрокатному заводі імені В.І.Леніна стикалися з вузькими місцями і при виконанні планів. Взявши під свій контроль замовлення листопрокатного цеху, виконувані допоміжними цехами, парторганізація порушувала питання про відсутність запчастин та ухвалювала захід впливу на керівників за допомогою наочної агітації. У плакаті-зверненні до працівників говорилося про потреби цеху.

Плакати аналогічного змісту були пред'явлені колективам механічного цеху за неправильне свердління дір, що затримувало пуск стана, а також силовикам за недоробки по трубопроводах. Неодноразово вивішувалися вимоги до відділу постачання з боку листопрокатників. Використовувалася наочна агітація для пропаганди і підтримки передовиків. В одній із блискавок говорилося про дострокове виконання ремонту мотора і передано привіт бригаді [7, арк.37-39].

Для оформлення наочної агітації на заводах і фабриках створювали спеціальні бригади, питання, пов'язані з підвищенням дівесті наочної агітації обговорювали на зборах.

Успішно використовували первинними партійними організаціями дошки пошани, портретні галереї, алеї трудової слави, сатирично-бойові листки, газети-блискавки, фотогазети та ін. На Одеських заводах імені Кірова, ім.Леніна, імені Мартова та інших поряд із цими формами використовувалася радянська атрибутика, вивішувався текст Гімну СРСР та інше [19, арк.130]. На Новокраматорському машинобудівному заводі великою популярністю користувалися, крім інших форм, фотомонтажі, такі як «Герої Радянського Союзу», «Наш завод в тилу» [5, арк.15].

Отже, протягом років партія використовувала пропаганду і агітацію з метою впливу на трудящих міста і села, на трудові колективи промислових підприємств та організацій. Вони націлювалися на подолання окупаційної ідеології, виховання людей в дусі більшовизму та радянського патріотизму, трудового ентузіазму, підміняючи матеріальні стимули моральним задоволенням.

Джерела та література

1. Григорович Д.Ф., Замлинський В.А., Немятій В.Н./ Д.Д.Григорович, В.А.Замлинський, В.Н. Немятій. Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны. – К., Политиздат. 1980. – 342 с.
2. Держархів Донецької обл., ф.П.1, оп.3, спр.207.
3. Там само, ф.П.671, оп.1, спр.363.
4. Там само, ф.П.251, оп.3, спр.3.
5. Там само, ф.П.900, оп.2, спр.5.
6. Там само, ф.П.900, оп.2, спр.13.
7. Держархів Дніпропетровської обл., ф.П.673, оп.1, спр.2.
8. Там само, ф.П.395, оп.1, спр.8.
9. Там само, ф.П.718, оп.1, спр.4.
10. Держархів Запорізької обл., ф.П.9, оп.2, спр.3.
11. Там само, ф.П.984, оп.1, спр.1.
12. Держархів Київської обл., ф.П.282, оп.1, спр.6.
13. Держархів Львівської обл., ф.П.1474, оп.1, спр.5.
14. Там само, ф.П.1703, оп.1, спр.7.

15. Держархів Луганської обл., ф.П.7, оп.2, спр.41.
16. Там само, ф.П.7, оп.2, спр.43.
17. Там само, ф.П.7, оп.2, спр.45.
18. Там само, ф.П.7, оп.2, спр.46.
19. Держархів Одеської обл., ф.П.3865, оп.1, спр.17.
20. Держархів Полтавської обл., ф.П.5, оп.2, спр.284.
21. Держархів Сумської обл., ф.П.597, оп.1, спр.70.
22. Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГОУ), ф.П.1, оп.46, спр.213.
23. Там само, ф.П.1, оп.70, спр.207.
24. Там само, ф.П.1, оп.70, спр.210.
25. Кондратенко О. Лектор прийшов на завод. // Прапор перемоги. – 1944 – 21 вересня.

УДК 314.113(477.82)"1944/1950"

В. Зиль

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ ВИМІР БОРОТЬБИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ З НАЦІОНАЛІСТИЧНИМ ПІДПІЛЛЯМ НА ВОЛИНІ (1944-1950-ТІ РР.).

Стаття присвячена соціально-демографічним аспектам боротьби радянської влади проти націоналістичного підпілля на Волині. Визначаються втрати учасників підпілля, інструменти демографічної політики радянської влади.

Ключові слова: Волинь, Друга світова війна, демографія.

The article is devoted to the social and demographic aspects of the struggle against Soviet power nationalist underground in Volhynia. Identify loss of members of the underground, tools demographic policy of the Soviet government.

Keywords: Volhynia, World War II, demography.

Протистояння радянської влади та націоналістичного руху на Волині були окреслені ще напередодні німецької окупації краю, в рамках першої радянізації. Українських націоналістів та членів їх родин спіткала доля польських осадників, біженців та менших соціальних груп. Визначальною в цьому питанні стала третя депортаційна хвиля в травні 1941 р., якраз напередодні нацистської агресії, основною категорією населення Волині, яка постраждала внаслідок цих дій, стали українці-націоналісти та їх родини.

Після вигнання нацистських окупантів з території Волині проблема протистояння українських націоналістів та радянської влади розгорнулася з новою силою. Цього разу державні органи мали справу з організованим підпіллям, яке мало широку соціальну базу. Інструментарій побудови лояльного до радянського устрою соціуму залишався застарілим, на перший план знову виступала практика примусових міграцій населення.

Варто зазначити, що радянські органи влади детально відстежували настрої місцевого населення та його реакцію на масові депортації у віддалені області СРСР. Мешканка міста Ровно Мацнева у спілкуванні з сусідами сказала: «...Звернення уряду є останнім попередженням до учасників УПА, після чого страждала внаслідок цих дій, стали українці-націоналісти та їх родини. Після вигнання нацистських окупантів з території Волині проблема протистояння українських націоналістів та радянської влади розгорнулася з новою силою. Цього разу державні органи мали справу з організованим підпіллям, яке мало широку соціальну базу. Інструментарій побудови лояльного до радянського устрою соціуму залишався застарілим, на перший план знову виступала практика примусових міграцій населення.

Варто зазначити, що радянські органи влади детально відстежували настрої місцевого населення та його реакцію на масові депортації у віддалені області СРСР. Мешканка міста Ровно Мацнева у спілкуванні з сусідами сказала: «...Звернення уряду є останнім попередженням до учасників УПА, після чого страждала внаслідок цих дій, стали українці-націоналісти та їх родини. Після вигнання нацистських окупантів з території Волині проблема протистояння українських націоналістів та радянської влади розгорнулася з новою силою. Цього разу державні органи мали справу з організованим підпіллям, яке мало широку соціальну базу. Інструментарій побудови лояльного до радянського устрою соціуму залишався застарілим, на перший план знову виступала практика примусових міграцій населення.

У березні 1944 р. розпочався процес депортації активістів націоналістичного підпілля та їх сімей у віддалені регіони СРСР на підставі постанови ДКО. Примусові міграції розглядалися як один з методів інкорпорації населення Волині до радянського суспільства [5, с. 132]. Такі примусові переміщення мали значні наслідки в демографічному розвитку регіону.

Виконання таких завдань покладалося на органи НКВС із залученням військових. Українське підпілля намагалося протидіяти цим акціям. Наприклад, 9 квітня 1944 р. на Тернопільщині така група радянських силовиків по дорозі з м.Кременець до м.Шумськ вступила в бій з сотнею УПА у кількості 80 осіб, 12 з яких взято в полон, про долю інших не зазначалося [7, арк.14].

В цей час у Волинському регіоні відбулась маса аналогічних сутичок між представниками націоналістичного підпілля та радянськими підрозділами. Найвідомішим та наймасштабнішим з них став бій під Гурбами з залученням маси сил з обох сторін. Поле бойових дій охопило південь Ровенської та північну частину Тернопільської областей. Вподовж 21-27 квітня 1944р. відбулося 26 бойових сутичок ворожих сторін. Лише внаслідок цієї операції було вбито 2018 повстанців, а 1570 – захоплено в полон [14].

Не менш показовою є доля мешканців с.Антонівці Шумського району Тернопільської області – одного з епіцентрів Гурбенського бою: 177 селянських родин восени 1946 р. було переселено у с. Розділ та с.Привітне Запорізької області, а решту – розселено на території Лановецького та Шумського районів Тернопільщини [4, с.696].

Саме цей етап боротьби з українським підпіллям завдав значних втрат для населення краю: в період від лютого до червня 1944 р. лише в Ровенській області було вбито 15595 осіб, поранено – 268, взято в полон – 14240, арештовано – 1859 [7, арк.32].

Підсумки протистояння на Волині впродовж 1944 р. свідчили про масштабні втрати націоналістів.

Таблиця 1.

Демографічні наслідки протистояння радянської влади та націоналістичного підпілля у 1944 р [1, с.270].

Область	Убито	Захоплено в полон	Виселено	
			сімей	осіб
Ровенська	15988	15680	1154	3212
Волинська	4219	4893	1178	3582
Всього	20207	20573	2332	6794

Загальне зменшення населення Волині становило 47574 осіб. Якщо прямі втрати однозначно вдарили по чоловічому населенню Волині, то за механізмом сімейного заручництва депортували представників усіх вікових та статевих груп.

Надалі фізичне знищення українських націоналістів та їх симпатиків продовжувалось у ході військово-чекістських операцій: з лютого 1944 р. до 20 лютого 1945 р. було вбито 15306, захоплено – 18066, захоплено і арештовано «посібників» – 1246. З'явилося з повинною – 6913 осіб [9, арк.87]. У цьому ж ракурсі ровенське партійне керівництво обласного рівня звітувало для республіканського про виконання завдань з ліквідації націоналістичного підпілля. Лише за рік до лютого 1945 р. із його лав виведено 54 669 осіб, до них відносили 13 136 чол., які ухилилися від призову, та дезертирів [8, арк.17]. Порівнявши кількість населення призовного віку й учасників ОУН-УПА, можна зробити висновок, що вони становили майже третину від тих, кого влада в обов'язковому порядку залучила до лав Червоної армії. З огляду на цей факт мобілізаційні заходи, які не завжди проходили досить легко для радянської влади, стали фактично однією з форм боротьбою проти націоналістичного підпілля шляхом ліквідацію людського ресурсу, який міг би стати наповненням збройних формувань.

Правове забезпечення демографічної політики радянської влади було недосконалим та опиралося на рішення позасудових органів, які лише затверджували рішення партійних органів та силових структур. Як виняток у практиці роботи позасудових органів радянська Фемида наводила приклади того, що правосуддя є об'єктивним та неупередженим, вказуючи на винесення виправдувальних вироків обвинуваченим. В «Огляді справ на посібників бандітів ОУН-УПА за VI квартал 1946 та I квартал 1947 років» є цілий розділ, де вказуються лише 5 таких справ.

Обвинувачувані в «посібництві УПА», що полягало в заготівлі продовольства, В. Волошук, П.Козярець, Ф.Курач-Ярута, в ході судового засідання відмовилися від власних показань та визнали себе невинними. Інші обвинувачувані, які проходили за цією

* Тогочасна назва міста.